

В.Є. Прищепя,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

ДІЄСЛІВНІ КОМПРЕСИВИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ПРОЯВ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

У статті розглянуто дієслова сучасної німецької мови зі складною семантичною структурою. Типологічний аналіз подібних дієслів в англійській, російській та українській мовах було започатковано професором Д.І. Квеселевичем у 1979 році. У статті визначено лінгвістичний статус та особливості перекладу українською мовою німецьких дієслівних компресивів.

Лінгвістична економія завжди привертала до себе особливу увагу мовознавців. Останнім часом, коли пов'язаний з науково-технічним прогресом потік інформації різко зріс і продовжує невпинно зростати, ми все більше відчуваємо себе обмеженими часовим фактором і змушені все частіше звертатися до економних засобів мовлення. Скорочення мовних конструкцій (структур) слід розглядати разом із тим не лише як шлях до заощадження мовленнєвої (фізичної) енергії, часове обмеження акта комунікації, але й як ефективний стилістичний засіб образності та експресивності.

Часто під терміном "лінгвістична економія" розуміють досить неоднорідні явища [1:57-59;2:215;3;4], проте більшість дослідників визнає, що мовна економія є наслідком "природності" мови, невимушеністю у спілкуванні [5:37]. Деякі лінгвісти порівнюють лінгвістичну економію з іншими видами розумової та фізичної діяльності людини [6:75]. Явище мовної економії пронизує всі рівні мови: фонетичний, морфологічний, синтаксичний та словотвірний.¹

Ми також схилиємося до думки про те, що мовна економія є домінуючою тенденцією розвитку сучасної мови, тобто можливість виражати за допомогою обмежених або скорочених формальних засобів велику кількість семантичних категорій [3:324]. Особливу роль у цьому процесі відіграє так звана компресія мовних одиниць на різних рівнях мовної системи.

Під компресією ми розуміємо ущільнення, скорочення, злиття двох та більше частин конструкції в одну при збереженні значення вихідної структури. Мовна компресія притаманна всім мовним рівням, проте об'єктом аналізу у цій статті є семемно-синтезовані дієслова. До семантичних перетворень у слові долучаються, звісно, лексичний, синтаксичний та словотворчий рівні, які слід розглядати у тісному взаємозв'язку та у тісній взаємодії.

Асиметрія мовного знака, тобто невідповідність форми змісту висловлювання, призводить до того, що зміст мовної одиниці виходить за її формальні рамки, тому що кількість лінгвістичних форм у мові значно менша, ніж можливе число значень, які існують або можуть існувати у цих формах, тому що в них постійно відбуваються складні семантичні перетворення, семантичний синтез, контекстуально обумовлена "гра" сем. Д.І. Квеселевич вважає: "Мовний синтез виявляється перш за все у різних тропях: метафорі, метонімії, метонімічному епітеті та ін., які не тільки економлять мовний матеріал, але й надають експресивного забарвлення висловлюванню" [7:126]. Він спростовує твердження Т.Р. Левицької й А.М. Фітермана, згідно з яким у російській (а, отже, й в українській) мові подібні дієслова відсутні [7:127]. У невеличкій за розміром статті видатний учений здійснює глибокий та блискучий типологічний аналіз семемно-синтезованих дієслів у англійській, російській та українській мовах, наштовхуючи читача на думку про вірогідність існування подібного явища в інших європейських мовах.

Спираючись на погляди професора Д.І. Квеселевича, ми розглянемо у цій роботі семемно-синтезовані дієслова (дієслівні компресиви) у сучасній німецькій мові, визначимо їх формальні ознаки, семантичну структуру, зупинимося на особливостях їх перекладу на українську мову. З цією метою необхідно визначитися з термінами "семантична структура слова", "сема" та "семема", оскільки ці поняття нерідко змішують.

Отже, поняття "семантична структура слова" включає принаймні дві підпорядкованих одна одній складових: семема та семи. Останні є абстрактними елементами значення, певний набір яких складає семему, тобто варіант значення слова. Декілька семем утворюють семантичну структуру слова. Словниковий склад мови містить велику частину лексичних одиниць, які є багатозначними, і в цьому випадку, як правило, говорять про поліСЕМію, хоча, на наш погляд, йдеться про поліСЕМЕМність. Справа у тому, що лексичні відношення існують не між окремими словами, а між варіантами значення цих слів, які є дійсно полісемними, тобто складаються з багатьох сем.

Виходячи з цих міркувань, важко уявити собі односемні слова, навіть якщо ними є дієслова. Так, *sich bewegen* (основна семема 'рух') включає багато смислових відтінків, що розрізняються за допомогою диференційних сем, які входять до складу тієї чи іншої семми:

1. 'seine Stellung verändern';
2. 'mit anderen Personen verkehren';

¹ У німецькій германістиці словотвір виділено в окрему лінгвістичну дисципліну ще на початку 70-х років минулого століття.

3. 'sich fort bewegen';

4. 'etwas machen'

Варто згадати про те, що у давньонімецькій мові існувало понад 50 дієслів для диференціації різних видів руху і що кожна семема складалася з невеликої кількості сем як наслідок предметного мислення.

Очевидно, змішуючи поняття "сема" та "семема", Т.Р. Левицька й А.М. Фігерман доходять хибного висновку, ніби семемно-синтезовані дієслова бувають лише двосемними. З властивою йому делікатністю Д.І. Квеселевич пропонує "вести мову не про двосемні, а про двосемемні, (підкреслено нами – В.П.) або семемно-синтезовані дієслова, які одночасно виражають дію і характеризують її, виступаючи в цій ролі лише в певних колігаціях" [7:127]. Продовжуючи його думку, додамо: саме в таких колігаціях починається активна взаємодія сем, у результаті якої одні з них пригнічуються, інші ж, навпаки, актуалізуються:

Auf der Brücke brüllte ein Auto. ≠ Bber die Brücke brüllte ein Auto.

У першому реченні пригнічена семема 'поступальний рух', адже ревіння автомобіля можливе й без його руху, контекст другого речення чітко актуалізує семему 'поступальний рух'.

Німецькі дієслівні компресиви мають складну семантичну структуру і можуть відрізнятися за нею від українських. Серед перших можна виділити основні семантичні групи.

1. Дієслова, що позначають рух суб'єкта, характеризуючи його (об'єкт). Здебільшого ці дієслова належать до групи суб'єктивних і можуть бути простими або похідними, утвореними від інших частин мови:

Sie schrak zurück... (H. Hartung. Die Potsdamerin) > *fuhr erschrocken zurück*.

Er stiefelte hinaus... (M. Bechler. Warten auf Antwort) > *ging in Stiefeln hinaus*.

Bonni tiegerte durchs Haus... (I.G. von Bredow. Kartoffel mit Stippe) > *bewegte sich wie ein Tieger...*

Wegner und Adipo ... pirschten sich zu FuЯ heran. (H. Kolarz. Die roten Elefanten) > *ndherten sich vorsichtig wie auf Pirsch (wie Яджер) heran*.

При перекладі подібних компресивів на українську мову слід без спотворень відтворити семну структуру синтезованого дієслова, намагаючись зберегти при цьому образ мови-оригіналу: *Вона злякано відсахнулася. Він вийшов у чоботах (Він вийшов, але не босоніж). Бонні тигром рухався ... по хаті. Вегнер й Адіпо наблизилися обережно, ніби мисливці (ніби на полюванні, мисливською ходою).*

2. Дієслова, що позначають дію, яка виконується за допомогою певних засобів. До цієї групи належать переважно об'єктивні дієслова, утворені від іменників:

... die winzigen Fenster ... waren ьberpinselt. (M. Bechler. Warten auf Antwort) > *mit Pinsel gestrichen*.

Ich kann jetzt nicht mein bisschen Geld vertelefonieren. (D. Zimmer. Fьr 'n Groschen Brause) > *Geld durch das Telefonieren ausgeben*.

Er ... bestaunte den Portier, der ihn ... in den Laden zu zaubern versuchte. (C. Zuckmeyer. Die Affenhochzeit) > *durch Zauberei zu locken versuchte*.

Також у цьому випадку перекладач стикається з проблемою семемної структури компресивів, яка ускладнює їх адекватне відтворення у мові перекладу: *... крихітні вікна були зафарбовані пензлем (не пульверизатором!). Я не можу витратити свої незначні гроші на телефонні розмови. ... котрий намагався привабити його чарівними жестами до крамниці.* (Пор.: *Свистати всіх наверх!*).

3. Дієслова, що позначають дію та характер її протікання. Йдеться про випадки, коли дія супроводжується певною обставиною. За структурою ці дієслова поділяються на прості та похідні:

"Typisch", kaute er vorwurfsvoll... (B. Noack. Der Bastian) > *sprach er und kaute dabei*.

... und ich kann mir ja ausnahmsweise auch mal 'ne Flunder runterekeln. (R. Holland-Moritz. Das Durchgangszimmer) > *mit Ekel herunterschlucken*.

Upford ... blötterte fünf Dollar auf die Theke und ging. (K. Ullrich. Murphys letzter Kampf) > *Upford legte, indem er die Scheine zdhlte, fünf Dollar auf die Theke und ging..*

Важливо, щоб в останньому прикладі не залишилася поза увагою сема 'einzeln': *Він відрахував та поклав на стійку п'ять доларів і вийшов.*

4. Каузативні дієслова, дія котрих спрямована на об'єкт, який зазнає при цьому певних змін:

Der Fahrer hupte ein paar fuЯballspielende Jungen zur Seite. (D. Zimmer. Fьr 'n Groschen Brause) > *Der Fahrer veranlasste durch das Hupen die Jungen zum Weggehen*.

Der Leutnant scheute ihn ... davon. (H. Hartung. Die Potsdamerin) > *Der Leutnant veranlasste ihn zum Gehen. Dabei wurde er (Objekt) scheu (bekam Angst).*

5. Verba dicendi, які позначають манеру говоріння, часто порівнюючи його зі звуками тварин, музичних інструментів, природних явищ тощо:

... als dieser ... nach einem drgerlich gebellten "herein" eintrat. (G. Scherfling. Ermittlungsverfahren eingeleitet) > *das Sprechen wie ein Bellen*.

"Lebenserfahrung, Lebenserfahrung", leierte Thomas ... (D. Zimmer. Alles in Butter) > *wie eine Leier*.

Seine Stimme donnerte. (M. Bechler. Warten auf Antwort) > *wie ein Donner*.

Пошук еквівалентів у мові перекладу може призвести до спотворення семантичної структури або стилістичних якостей компресивів мови оригіналу. Досить часто ми маємо справу з ідіоматизованими синтагма-інтерними відношеннями у похідних дієслівних компресивах, ремотивування яких не завжди виправдане, а то й хибне. Слід також мати на увазі, що у певних колокаціях чи колігаціях лексичні одиниці можуть набувати протилежних значень:

... der Vater komplimentierte ihn rasch ins Treppenhaus. (D. Zimmer. Alles in Butter) ... *батько хутко спровадив його на площадку (звісно, не за допомогою компліментів).*

Er ... гоЯ zwei Schnapsglдser voll und *komplimentierte* mich an einen Tisch. (R. Holland-Moritz. Das Durchgangszimmer) > Він ... ущертъ наповнив горілчані чарки й *увічливо запросив* мене до столу (*комліменти* не виключені).

Отже, зважаючи на яскраво виражену асиметрію дієслівних компресивів, перекладач змушений вирішувати одразу декілька проблем:

а) намагатися зберегти структурно-формальний вигляд оригінального утворення : *etw. j-m einhdmmern* – *втовкмачити щось комусь*;

б) донести до читача адекватний художній образ без розчленування компресива: "Typisch", *kaute er vorwurfsvoll* – "*Типово*", *прожував він, сповнений докору*...

в) не порушити семантичну структуру компресива при необхідності його розчленування: *eine Flunder herunterekeln* – *проковтнути з огидою камбалу*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика. – М., 1979. – 254 с.
2. Троянская Е.С. Лингво-стилистическое исследование немецкой научной литературы. – М., 1982. – 310 с.
3. Van der Elst. Zur Entwicklung des deutschen Kasusystems. Ein Beispiel für Sprachökonomie // Zeitschrift für germanistische Linguistik. Bd. 12. – 1984. – S. 313-331.
4. Buckhardt A. Zwischen Poesie und Ökonomie. Die Metonymie als semantisches Prinzip // Zeitschrift für germanistische Linguistik. Bd. 24. – 1996. – S. 175-195.
5. Werner O. Sprachökonomie und Natürlichkeit im Bereich der Morphologie // ZPSK. Bd. 42. – 1989. - S. 34-47.
6. Bebermeyer R. Was ist – und zu welchem Zweck betreibt man Sprachökonomie? // Zeitschrift für germanistische Linguistik. Bd. 24. – 1996. – S. 75-79.
7. Квеселевич Д.І. Семемно-синтезовані дієслова як прояв лінгвістичної економії // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К., 1979. – С. 126-131.

Матеріал надійшов до редакції 7.04.2004 р.

Прищепя В.Е. Глагольные компресивы в современном немецком языке как проявление лингвистической экономии

Рассматриваются глаголы современного немецкого языка со сложной семантической структурой. Типологическим анализом подобных глаголов в английском, русском и украинском языках профессор Д.И.Квеселевич начал заниматься еще в 1979 году. В статье определяется лингвистический статус и особенности перевода на украинский язык немецких глагольных компресивов.

Prischepa V.E. Verbal Compressives in Modern German as a Phenomenon of Linguistic Economy

The article deals with the verbs of a complex semantic structure in the modern German language. The typological analysis of such verbs in English, Russian and Ukrainian was started by professor D.I.Kveselewich in 1979. The article explains the linguistic status of German verbal compressives and the peculiarities of their translation into Ukrainian.